

a punto de nacer cuando se publicó el libro y que contaba con siete posibilidades sobre diez de nacer en un país pobre, Minois acaba su ensayo dudando entre si a este ciudadano haría falta enviarle un correo de bienvenida al mundo o, por el contrario, una carta para pedirle disculpas. Seguro que esta pregunta última, sin respuesta, no dejará indiferente al lector. Más aún si se considera el recorrido de más de 2.500 años por el que ya se ha

transitado pero del que todavía no se sabe, con certeza, las características de la próxima parada.

David Pavón Gamero
 Universitat de Girona
 Departament de Geografia
 david.pavon@udg.edu

PULEO, Alicia H. (2011)
Ecofeminismo para otro mundo posible
 Madrid: Cátedra, 439 p.
 ISBN: 978-84-376-2729-8

«Tenemos una larga lucha por delante, porque el ecofeminismo es razón y pasión para que otro mundo sea posible» (Puleo, 2011: 435).

Amb aquestes paraules inspiradores, Alicia Puleo acaba el llibre *Ecofeminismo para otro mundo posible*. Resumeixen, d'una manera nítida, la voluntat subjacent a la seva obra: articular un ecofeminisme que reculli el pensament crític heretat per la Il·lustració i que, alhora, sigui vigilant i revisi les trampes de la modernitat que han generat una opressió cap a les dones i la natura.

El llibre està estructurat en nou capítols, que transiten per la diversitat de perspectives ecofeministes i que reflexionen detingudament sobre els temes de debat passats i actuals que es tracten en aquesta vessant del feminisme.

El primer capítol és, probablement, una de les revisions més completes i exhaustives de la multiplicitat d'enfocaments i d'aportacions diverses sobre l'ecofeminisme que existeixen a l'actualitat, com a mínim pel que fa a la literatura en llengua hispànica. Es tracta d'un esforç de sistematització molt útil per introduir-se en profunditat en la teoria ecofeminista, des del començament fins ara. Tracta les diverses tendències

teòriques i els contextos geogràfics, és ric en referències i detallista a l'hora de recollir la complexitat dels enfocaments tractats, com també les relacions i les oposicions entre ells.

Aquesta revisió històrica i filosòfica de l'ecofeminisme s'inicia, com no podia ser de cap més manera, en les arrels franceses de l'ecofeminisme i, després, revisa les diverses tendències nord-americanes, inclosa la vessant essencialista. S'hi exposen els diàlegs i els debats que han marcat l'evolució del moviment. També s'hi tracten temes clau, com ara l'ètica de tenir cura, a partir d'una anàlisi de l'obra de Carol Gilligan, en la qual s'apunten aspectes crítics i revisables, però també se'n discriminen aquells que tenen un potencial indiscutible per elaborar el pensament ètic ecofeminista.

En aquest primer capítol, també s'hi exposen els ecofeminismes del Sud, amb una atenció especial a l'obra de Vandana Shiva. Puleo s'allunya de les crítiques que situen aquesta autora en l'ecofeminisme essencialista basat en la divisió sexual. Exposa que, a l'obra de Shiva, el principal causant de la destrucció del planeta és el mal desenvolupament lligat a la cultura occidental masculinitzada, i no els homes *per se*. Això no obstant, l'autora desaprova

de Shiva la falta de matís en la seva crítica a Occident, com també la idealització que fa de la situació de les dones a l'Índia abans de l'ocupació colonial. La revisió dels ecofeminismes del sud finalitza amb una anàlisi exhaustiva de les propostes provinents de l'Amèrica Llatina.

Puleo també dedica una atenció especial a revisar la proposta ecofeminista filosòfica i la seva crítica a la modernitat, analitzant les obres de pensadores clau com ara Carolyn Merchant, Val Plumwood i Karen Warren.

Finalment, es tanca el capítol parlant de l'activisme ecofeminista a la xarxa. L'autora critica una oposició estereotipada de l'ecofeminisme clàssic a l'avenç tecnològic, reconeix la importància d'Internet per articular els moviments feministes a l'actualitat i fa un repàs de les aportacions ecofeministes més destacades a la xarxa.

Un cop situada la base teòrica dels pensaments ecofeministes, el capítol 2 se centra en una tema clàssic en el debat ecofeminista, que és l'anàlisi crítica de la relació del pensament modern occidental amb la natura.

En aquest capítol, l'autora hi revisa l'obra filosòfica contemporània i hi discuteix en profunditat les dues visions que conviuen en la relació entre societat i natura. Afirmar que totes dues pertanyen de la racionalitat il·lustrada. D'una banda, trobem la raó il·lustrada instrumentalitzada pel capitalisme, que sotmet la natura i l'explota; de l'altra, la raó il·lustrada, que estén les nocions d'igualtat i llibertat a la natura humana i no humana, i que és a la base de moviments com ara el feminisme i l'ecologisme.

Per a l'autora, la Il·lustració inclou, doncs, una creu opressora i una cara d'emancipació. Així mateix, es resisteix a reduir-la a una sola d'aquestes cares, atès que no vol perdre —com sovint ha fet la crítica postmoderna— la força alliberadora del pensament il·lustrat.

Al llibre, s'hi realitza una anàlisi històrica i en clau feminista de la visió de la natura per part del pensament científic, apuntant a la transformació de la concepció que es té del medi ambient, des del Renaixement fins al mecanicisme modern. També s'hi tracta el lloc central de la natura en el pensament del segle XVIII: moment en què esdevé objecte d'estudi de la ciència, a la vegada que es converteix en font de valors d'una ètica que es desprèn de l'ordre religiós. L'autora demostra la riquesa i les visions contràries que conviuen en les idees sobre la natura durant el període il·lustrat, les quals no es poden reduir exclusivament al pensament mecanicista.

Atén també, críticament, el discurs sobre la natura en les ciències naturals i socials del segle XIX, que servirà com a coartada al racisme i al colonialisme: l'animalització de grups humans (dones, africans o jueus). Finalment, revisa, també des d'una perspectiva crítica, l'antiracionalisme postmodern que ataca el pensament il·lustrat i tracta sobre el problema de la mort del subjecte en la filosofia postmoderna, així com els efectes inhibidors per a la lluita feminista.

En aquest capítol, també s'hi fan importants aportacions que recullen el pensament «oblidat» de la Il·lustració: la igualtat entre sexes i la igualtat entre éssers humans i animals no humans. Així, revisa històricament el tracte moral i ètic dirigit cap als animals no humans, com també la resistència que han mostrat les dones a l'experimentació amb animals al llarg de la història. També reflexiona sobre la consideració «inferior» que s'atribueix a aquest comportament d'empatia cap als animals, guiat purament pels «sentiments».

El capítol 3 segueix tractant la relació entre la societat i la natura, aquest cop des del punt de vista del feminisme. Puleo se centra en l'obra clàssica de la feminista Simone de Beauvoir i destaca les aportacions que va fer per aconse-

guir l'emancipació de les dones. Això no obstant, també apunta que al feminisme d'arrel beauvoiriana li cal una revisió de la concepció negativa que té de la relació entre la dona i la natura. Si bé l'autora comprèn que cal atendre el context històric i social en què Beauvoir va escriure la seva obra, retreu a la feminista francesa l'assimilació acrítica del pensament de la seva època que entén la llibertat —en aquest cas, de les dones— com a oposada a la naturalesa. Puleo veu Beauvoir com una pensadora de la llibertat, en tant que conceptualitza el projecte d'emancipació femenina a partir de les eines que li aporta el moviment filosòfic de la seva època, però pensa que ara cal engrandir els límits d'aquest pensament integrant els reptes feministes i ecològics que ens planteja el món actual.

Així doncs, Puleo reclama superar la separació radical ontològica entre éssers humans i animals, i reconèixer una continuïtat entre els éssers vius. En aquest procés, és definitiu atendre el contacte i l'empatia que establim amb aquell o amb aquells considerats «l'Altre». Des d'aquest raonament, l'autora traça el vincle que uneix els drets entre éssers humans, les reivindicacions feministes i la defensa dels drets dels animals.

Els capítols 4 i 5 centren l'anàlisi de l'autora en el tema de la sexualitat. La sexualitat és, a Occident, una font de repressió i prohibició, però també una font de desig. Per tant, la sexualitat té un paper clau en els mecanismes de prohibició i incitació descrits per Foucault. D'una banda, Puleo cita els avenços de la societat pel que es refereix a llibertat sexual, amb les dones i els col·lectius homosexuals com a protagonistes d'aquesta lluita. De l'altra, critica i alerta sobre el fonamentalisme religiós, que, segons l'autora, amenaça de manera creixent la llibertat que tenen les dones a decidir i que exerceix efectes palpables en la situació femenina que es viu als països pobres.

El capítol 6 se centra en les propostes de ciutadania sorgides de l'ecologisme i el paper de les dones en la «nova» ciutadania ecològica. Puleo proposa distingir entre una ciutadania ambiental i una ciutadania ecològica. Descriu la ciutadania ambiental com una perspectiva liberal de l'ecologisme, que s'exerceix tan sols en l'àmbit públic i que exigeix incorporar drets ambientals en les constitucions. En contrast, la ciutadania ecològica constituiria un desafiament al concepte tradicional de ciutadania en tant que inclou drets i obligacions, i es desenvolupa també, i principalment, en l'àmbit privat, a més que utilitza un llenguatge que fa referència a les «virtuts» i al «bé comú», sota el paraigua del concepte de sostenibilitat. És, a més, una ciutadania «postcosmopolita» que estén els drets i els deures ecològics al conjunt del planeta Terra i al seu futur. Centrant-se en l'interès d'aquesta ciutadania ecològica, Puleo defensa que les dones són les que, en aquests moments, han assumit més la ciutadania ecològica, des dels seus rols i responsabilitats en l'àmbit privat i domèstic. Des d'aquesta perspectiva, proposa que cal escoltar les dones, com també que cal universalitzar i desgeneritar les pràctiques d'atenció a les persones que exerceix el col·lectiu femení.

En aquest capítol, Puleo també realitza una revisió de l'ecologisme com a moviment social i polític, a més, inclou una anàlisi de les aportacions dels moviments de dones a l'ecologisme. A la vegada, reflexiona sobre el treball reproductiu —treball domèstic i tasques d'atenció a les persones— i critica la valoració social superior que es fa del treball productiu. L'autora demana al moviment ecologista que sigui conscient de la lluita de poder entre sexes en la divisió del treball, i que les dones sovint assumeixen el paper de cuidadores del medi sense que, a canvi, n'obtinguin cap benefici que millori la seva situació de subordinació. En la mateixa línia de reflexió, també reclama

a les polítiques ambientals que incloquin accions d'«empoderament» que facin que les dones esdevinguin subjectes actius i amb capacitat de decisió.

El moviment ecologista i les dones són també protagonistes en el capítol 7. Aquest cop, es revisa les visions estereotipades de l'ecologisme sobre la dona: la dona natural i la dona ecologista del Tercer Món. L'autora identifica problemes de mitificació en la visió de la dona natural, que comporta considerar la dels països pobres com «l'Altre». En canvi, aposta per un diàleg constructiu amb les protagonistes d'aquests moviments. En aquest capítol, també s'hi reflexiona sobre l'interculturalisme, que no deprecia «l'Altre» i que, a la vegada, es diferencia d'un multiculturalisme antiil·lustrat que mitifica acríticament les cultures no occidentals. Per a Puleo, l'exercici de diàleg entre cultures ha de ser en benefici de totes.

El capítol 8 se centra a parlar sobre el tema del tracte cap als animals que fan els diversos pensaments ètics ecofeministes. Denuncia l'associació amb els significats de gènere dels prejudicis i el menyspreu cap als animals i les dones a la cultura occidental. A més a més, fa una revisió crítica feminista de les curses de braus. També identifica pensadores feministes que, al llarg de la història, han inclòs en la seva obra l'atenció cap a la defensa dels animals (Olympia de Gouges o Mary Wollstonecraft) i fa una descripció del recorregut i de les aportacions del moviment d'alliberació animal.

L'autora conclou aquest capítol amb la proposta que l'ètica ecofeminista incorpori en la seva lluita el significat de l'atenció i l'amor de les dones cap als animals. Segons l'autora, cal reivindicar l'amor de les dones cap als animals com una «vaga de zel al patriarcat», entesa com a «desvío del flujo femenino que habitualmente se traspasa desde el colectivo femenino al masculino sin reciprocidad» (Puleo, 2011: 24). Aquesta, a més, ha de ser una eina perquè l'ecofeminisme mostri alternatives als conceptes d'«humà» i

d'«animal» per avançar cap a una cultura ecològica de la igualtat.

Finalment, el darrer capítol del llibre uneix i tanca els diversos temes oberts al llarg de l'obra, tot establint els eixos de la proposta ecofeminista de l'autora. En aquest capítol, s'hi resumeixen, per tant, les aportacions principals del llibre.

Puleo proposa un ecofeminisme il·lustrat. És il·lustrat en tant que manté una actitud crítica i es distancia d'un pensament il·lustrat doctrinari que hagi oblidat la revisió constant del seu pensament. Per a l'autora, cal entendre la Il·lustració com un procés i renunciar al fet que la nostra pròpia raó es converteixi en un mite.

Aquesta actitud il·lustrada ha de ser crítica amb l'antropocentrisme extrem que es preocupa de la destrucció de la natura exclusivament pels efectes que pugui tenir sobre els éssers humans, ignorant la resta d'éssers vius.

L'ecofeminisme il·lustrat evita les divisions essencialistes entre sexes del vessant clàssic, i també ha de revisar críticament les visions dins el mateix ecofeminisme que, acríticament, mitifiquen les dones i els atribueixen determinats rols i identitats tradicionals, cosa que contribueix a emmascarar prejudicis patriarcal en la relació entre la dona i la natura.

D'altra banda, tot i que l'autora es desmarca de les tendències espirituals de l'ecofeminisme, reconeix la utilitat d'aquest corrent, en oferir una alternativa «religiosa» que vincula l'emancipació de les dones i la natura. Puleo afirma que els ecofeminismes espiritualistes poden ser visions compatibles amb l'ecofeminisme il·lustrat, sempre que es donin suport mútuament per aconseguir el seu objectiu compartit, que és l'emancipació de les dones i la natura.

La proposta de l'autora també fa referència a la intenció de canalitzar l'interès de les dones en la natura tot creant xarxes ecofeministes de productores i consumidores, vinculant dones que

s'han incorporat com a professionals en pràctiques agroecològiques, amb dones que practiquen un consum ecològic, preocupades pels efectes negatius de les substàncies tòxiques, especialment negatives per al cos femení. També reivindica la necessitat que les noves professions generades en l'àmbit de la sostenibilitat incorporin les dones, d'aquesta manera es combinarien polítiques ambientals i accions positives per la igualtat entre gèneres.

Per a Puleo, l'ecofeminisme necessita distanciar-se de discursos antitecnològics sobre un tema tan urgent com el control demogràfic, que porten a considerar les tecnologies reproductives modernes com una manipulació del cos femení, i considera que el que cal és afirmar l'accés de les dones a la plena autonomia en matèria reproductiva.

En relació amb l'ètica de l'atenció a les altres persones, Puleo apunta cap a una ètica de l'atenció «postgenèrica» i «ecològica», en tant que esdevingui una ètica universal que impliqui també els homes.

L'autora també considera fonamental aplicar el *mainstreaming* de gènere a l'educació ambiental. Critica que

l'educació ambiental es formulí únicament des d'una visió «científica» i no valori ni expressi plenament els sentiments empàtics cap a la natura no humana.

Finalment, la proposta ecofeminista que Puleo sintetitza en aquest darrer capítol ha d'aprendre de la interculturalitat, no entesa com una multiculturalitat que beatifica qualsevol pràctica basada en la tradició, sinó com un mecanisme reflexiu que ens permet ser crítics amb altres persones i amb nosaltres mateixos.

El llibre conclou aquesta exhaustiva reflexió sobre l'ecofeminisme amb una última proposta il·lustrada «para otro mundo posible»: renovar el lema revolucionari que va obrir la porta a les democràcies europees a la Revolució Francesa («Llibertat, igualtat i fraternitat»), per adaptar-lo als nous temps, integrant, en aquesta nova versió, els aprenentatges de l'ecologisme i el feminisme: «Llibertat, igualtat i sostenibilitat».

Mercè Agüera Cabo
maguera2@xtec.cat

ROSS, Andrew (2011)

Bird on Fire: Lessons from the world's least sustainable city

Nova York: Oxford University Press, XI + 297 p.

ISBN: 978-0-19-982826-5

Cada vegada trobem més exemples de com el medi ambient ha esdevingut un terreny clau en la lluita social. Els discursos hegemònics sobre la pretesa culpabilitat dels humans com a espècie en el deteriorament del planeta es veuen esmicolats per la realitat del que persones com Joan Martínez Alier o David Harvey han anomenat «lluites socioecològiques» o altres, com Mike Davis i l'autor d'aquest llibre, han considerat una nova i punyent manifestació de la

lluita de classes sense més embuts. Efectivament, moviments com el de la justícia ambiental o justícia ecològica són només la punta de l'iceberg d'un conflicte que potser condemnarà bona part de la humanitat a una situació cada cop més miserable, mentre que l'altra part, molt més petita però també molt més poderosa, intentarà continuar-se apropiant, per al seu propi benefici i exclusivitat, dels recursos ambientals del planeta, tal com ha anat fent fins ara.